

راهنمای تدوین و کاربرد
شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار
گردشگری

محمود ضیایی

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

عذرا عزیزی

کارشناس ارشد مدیریت جهانگردی

سرشناسه	: ضیایی، محمود، ۱۳۴۰-
عنوان و نام‌پدیدآور	: راهنمای تدوین و کاربرد شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری/محمود ضیایی، عذرا عزیزی.
مشخصات نشر	: تهران: نشر علوم اجتماعی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۶ ص.
شابک	: 978-600-94331-3-1
میت فهرست‌نویسی: فیپا	
موضوع	: توسعه پایدار
موضوع	: گردشگری--مدیریت
نام‌های دیگر	: عزیزی، عذرا، ۱۳۶۲-
رده‌بندی ده‌گانه	: ۱۳۹۳ ض ۹/۱۵۵/۱ G
رده‌بندی دیویی	: ۳۳۸/۴۷۹۱
شماره ثبت کتابخانه ملی	: ۳۴۸۱۷

نام کتاب: راهنمای تدوین و کاربرد شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری
 نوشته: محمود ضیایی، عذرا عزیزی
 ناشر: نشر علوم اجتماعی
 شمارگان: ۱۰۰۰
 نوبت چاپ: اول
 تاریخ انتشار: ۱۳۹۳
 قیمت: ۸۰۰۰ تومان

آدرس ناشر: میدان انقلاب، ابتدای جمالزاده جنوبی، کوچه دانشور، پلاک ۵، واحد ۱
 تلفکس: ۲۲۰۸۴۹۴۲ همراه: ۰۹۱۳۸۰۳۴۵۸۱

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

بخش اول: توسعه گردشگری و ارزیابی پایداری آن

- ۱-۱- توسعه گردشگری ۱۶
- ۲-۱- نظریه‌های غالب در توسعه گردشگری ۱۹
- ۳-۱- توسعه پایدار گردشگری ۲۶
- ۴- برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه پایدار گردشگری ۳۵
- ۵-۱- اهمیت ارزیابی و پایش در توسعه پایدار گردشگری ۳۸
- ۶-۱- شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری ۴۰

بخش دوم: فواید تدریس و به‌کارگیری شاخص‌ها

- ۱-۲- تعاریف شاخص و کاربرد آن ۴۸
- ۲-۲- تدوین و بسط شاخص‌ها ۵۰
- ۱-۲-۲- چارچوب‌ها - طبقه‌بندی شاخص‌ها ۵۸
- ۲-۲-۲- معیارهای انتخاب شاخص‌ها ۷۴
- ۳-۲- به‌کارگیری شاخص‌ها ۷۹
- ۱-۳-۲- نحوه اندازه‌گیری و بیان شاخص ۷۹
- ۲-۳-۲- روش‌های نمایش نتایج ارزیابی پایداری ۸۴

بخش سوم: شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری

- ۱-۳- شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری به روش کمی ۹۶
- الف- موضوع‌های اصلی و فرعی و شاخص‌های پیشنهادی ۹۷
- ۱- رفاه جامعه میزبان ۹۷
- ۲- مشارکت جامعه محلی ۱۰۲
- ۳- کسب منافع اقتصادی گردشگری ۱۰۴
- ۴- رضایت گردشگر ۱۱۱
- ۵- بهداشت و ایمنی ۱۱۵
- ۶- پایداری منابع فرهنگی ۱۲۱
- ۷- حفاظت از منابع طبیعی ۱۲۰
- ۸- مدیریت منابع طبیعی کمیاب ۱۲۲
- ۹- محدود نمودن اثرات زیست‌محیطی فعالیت‌های گردشگری ۱۲۵
- ۱۰- کنترل فعالیت‌های گردشگری ۱۲۸

۱۳۰	۱۱- برنامه‌ریزی و مدیریت مقصد
۱۳۵	۱۲- طراحی محصولات و خدمات
۱۴۰	۱۳- پایداری فعالیت‌ها و خدمات گردشگری
۱۴۲	ب- موضوع‌ها و شاخص‌های بنیادی
۱۴۴	۲-۳- شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری به تفکیک انواع مقصدها، سایت‌ها و جوامع
۱۴۵	۲-۲-۱- مناطق ساحلی و دریایی
۱۴۵	۱- مناطق ساحلی
۱۴۸	۲- سایت‌ها و مقصدهای ساحلی
۱۵۰	۳- بهره‌های کوچک
۱۵۳	۲-۲-۱- مناطق خشک و بیابانی
۱۵۴	۲-۲-۲- مناطق کوهستانی
۱۵۷	۳-۴- اقلیم‌بندی و حفاظت شده
۱۵۷	۱- سایت‌های طبیعی - اساس اکولوژیکی
۱۶۳	۲- پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده
۱۶۵	۲-۲-۵- سایت‌های فرهنگی - انسان ساخت
۱۶۸	۳-۲-۶- گردشگری در شهرها
۱۷۰	۳-۲-۷- همایش‌ها و مراکز برگزار کننده همایش
۱۷۳	۳-۲-۸- پارک‌های موضوعی
۱۷۳	۱- پارک‌های موضوعی
۱۷۵	۲- پارک‌های آبی
۱۷۵	۳-۲-۹- مسیرها و محورهای گردشگری
۱۷۸	۳-۲-۱۰- جوامع محلی در مقصدهای گردشگری
۱۷۸	۱- جوامع ساکن در مناطق حفاظت‌شده یا در نزدیکی آن‌ها
۱۷۹	۲- جوامع کوچک و سنتی
۱۸۲	۳- جوامع در مرحله آغازین توسعه
	ضمائم
۱۸۶	ضمیمه ۱- نمونه پرسشنامه‌ها
۱۸۶	پرسشنامه جامعه محلی
۱۸۸	پرسشنامه گردشگران

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول (۱). شاخص های رشد گردشگری در جهان - سال ۲۰۱۲	۱۷
جدول (۲). تکامل نظریه های توسعه - اقتباس از تودارو (۱۹۹۴) و براهن (۱۹۹۶)	۲۴
جدول (۳). اهداف اصلی و فرعی دستور کار گردشگری پایدار	۳۲
جدول (۴). مراحل و گام های اساسی فرایند تدوین، بسط و اجرای شاخص ها-WTO	۵۱
جدول (۵). فرایند تهیه و اجرای شاخص های پایداری - موسسه متکاولی	۵۶
جدول (۶). طبقه بندی سطوح پایداری در بارومتر	۸۷

فهرست شکل ها

عنوان	صفحه
شکل (۱). ارزش ها و اصول گردشگری پایدار (هال، جنکینز و کیرسلی، ۱۹۹۷)	۳۱
شکل (۲). ارتباط ابعاد و اهداف پایداری	۳۴
شکل (۳). فرایند ارزیابی عملکرد گردشگری	۳۷
شکل (۴). برنامه و جایگاه ارزیابی و نظارت در آن	۳۷
شکل (۵). فرایند تدوین، بسط شاخص ها (WTO)	۵۱
شکل (۶). فرایند تدوین، بسط شاخص های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری	۵۷
شکل (۷). روابط قابل مشاهده بین شاخص ها، چارچوب DPSIR	۶۲
شکل (۸). ماتریس شاخص های پایدار - کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل	۷۷
شکل (۹). فرایند تبدیل شاخص ها (اقتباس از لازارسفلد)	۸۳
شکل (۱۰). بارومتر پایداری گردشگری (B) - معنای داده های فرضی	۸۶
شکل (۱۱). ATSI (نمودار آمیج، معنای شاخص های فرضی)	۸۸
شکل (۱۲). ساختار مفهومی نمودار STBT	۹۰

فهرست کادرها

عنوان	صفحه
کادر (۱). تعاریف توسعه پایدار گردشگری	۳۷
کادر (۲). مصوبات، بیانیه ها و برنامه های بین المللی مربوط به توسعه پایدار گردشگری	۳۸
کادر (۳). ابزارها و راهکارهای توسعه پایدار گردشگری	۳۹
کادر (۴). اصول نشست بلاجیو درباره توسعه پایدار	۴۴
کادر (۵). تعاریف شاخص	۴۸
کادر (۶). نمونه موردی طبقه بندی شاخص ها با استفاده از چارچوب DPSIR	۶۳
کادر (۷). نمونه موردی طبقه بندی شاخص ها با استفاده از چارچوب موضوعی و بصری	۶۵
کادر (۸). نمونه موردی طبقه بندی شاخص ها با استفاده از چارچوب سرمایه	۶۷
کادر (۹). نمونه موردی طبقه بندی شاخص ها با استفاده از چارچوب مبتنی بر هدف	۷۱
کادر (۱۰). نمونه طبقه بندی شاخص ها با استفاده از چارچوب سیستمی	۷۴

پیشگفتار

مدیران گردشگری در اداره مقصدها با چالش های فراوانی روبرو هستند. دسترسی به «سیستمی از داده ها و شاخص ها» پیش نیازی ضروری هدف گذاری، تدوین برنامه و خط مشی گذاری مقصدهای گردشگری است. در تلاش برای جمع آوری این داده ها، غالباً حجم نسبتاً زیادی از اطلاعات جمع آوری می شوند که بطور بالقوه می توانند به عنوان شاخص های ارزیابی گردشگری پایدار مطرح شوند. اما از آنجا که این اطلاعات با ابزاری معتبر به شیوه ای صحیح جمع آوری و بدرستی نیز در قالب شاخص های مناسب تلفیق نشده اند، نمی توانند مبنای برنامه ریزی و مدیریت توسعه پایدار مقصدهای گردشگری باشند.

نیاز مدیران، دست اندرکاران صنعت و جامعه علمی به مجموعه ای منسجم و کاربردی از شاخص های گردشگری برای انجام امور مدیریتی، اجرایی، مطالعاتی و پژوهشی، یکی از سوی دیگر نیاز دانشجویان رشته های مختلف مرتبط با گردشگری در دروسی مانند برنامه ریزی، ارزیابی طرح ها و توسعه پایدار گردشگری، آموختن شیوه های علمی تدوین و بکارگیری این شاخص ها، انگیزه تدوین این کتاب شد.

کتاب حاضر با معرفی «روش شناسی علمی تدوین شاخص های گردشگری» و همچنین ارائه «مجموعه منسجمی از شاخص های توسعه پایدار گردشگری پایدار»، راهنمای کاربردی مفیدی برای تدوین سیاست های مجموعه ای از شاخص های گردشگری در اختیار کاربران قرار می دهد. امید است که این کتاب بتواند برای اهداف اطلاع رسانی، ساده سازی، پیش بینی، پیشبرد استانداردهای و نهایتاً ارزیابی برنامه ها، الگوها، فرایندها، روندها و پیامدهای توسعه گردشگری استفاده شود.

پیش‌بینی می‌شود که صنعت گردشگری علاوه به عنوان یک پویش عظیم اقتصادی- اجتماعی علی رغم وجود همه چالش‌ها و مسائل جهانی به رشد پرشتاب خود ادامه دهد. همین امر موجب شده است که این صنعت به عنوان یکی از گزینه‌های اصلی پیشرفت، هم در کشورهای توسعه‌یافته و هم در کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار گیرد.

همان‌طور که هر نوع توسعه دیگر توسعه گردشگری نیز مستلزم تغییراتی در اجزای سیستم طبیعی و سیستم انسانی جوامع مقصد بوده و اثرات مثبت و یا منفی بسیاری را همراه داشته است. این اثرات در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی از یک سو انگیزه‌ای برای توسعه فعالیت‌های گردشگری است و از سوی دیگر چالش‌هایی را برای مقصدهای گردشگری به همراه داشته است. بروز این مشکلات فقط مختص صنعت گردشگری نیست و توسعه سایر بخش‌های اقتصادی نیز چنین دغدغه‌هایی وجود دارد؛ لذا جامعه جهانی به ضرورت تغییر در الگوی متداول توسعه پی برده است. امروزه رویکرد توسعه پایدار گردشگری در کانون توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار گرفته است. بر این اساس برنامه‌ریزی و مدیریت مقصدهای گردشگری بر پایه تبعیت از اصول توسعه پایدار، بدنبال حفظ و ارتقاء کیفیت زندگی جامعه میزبان، تجربه گردشگران و نهایتاً میراث انسانی و طبیعی است. در این راستا به چنین اهدافی علاوه بر سیاستگذاری و برنامه‌ریزی مستلزم طراحی و پیاده‌سازی سیستم‌های نظارتی و ارزیابی است. نظارت و ارزیابی به عنوان یکی از اجزاء انکارناپذیر فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت به شناخت شکاف‌ها و خلأهای بین وضع فعلی و چشم‌اندازها و برنامه‌های پیش‌بینی‌شده

کمک می‌کند. یکی از ابزارهای موثر برای ارزیابی و نظارت، شاخص‌ها می‌باشند و بر اساس آن می‌توان میزان دستیابی به اهداف توسعه پایدار را سنجید. ارزیابی دقیق بر مبنای شاخص‌ها به عنوان گام بازخورد فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت موجب اصلاح فرایند برنامه‌ریزی و تخصیص بهینه منابع در جهت اهداف توسعه پایدار خواهد شد.

با توجه به اینکه در چارچوب برنامه ملی، طرح‌های جامع و سند چشم‌انداز توسعه گردشگری طرح‌های توسعه متعددی در سطح کشور اجرا شده و در دست اجرا قرار دارند، ارزیابی این طرح‌ها و برنامه‌ها بیش از پیش ضروری می‌نمایند. ارزیابی و پیاده‌سازی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری در مراحل مختلف، قبل، در حین و بعد از اجرا این امکان را می‌دهد که اثرات ناخواسته طرح‌ها را به حداقل ممکن کاهش داد و با حداکثر بهره‌مندی از منافع طرح‌ها، گردشگری را به صورت پایدار توسعه داد. این کتاب سعی در تبیین روش‌شناسی علمی تدوین، بسط و به‌کارگیری شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری دارد. اصول و روش‌های ذکرشده بر اساس روش‌شناسی علمی مطرح‌شده در منابع مختلف داخلی و خارجی و سازمان‌های بین‌المللی مرجع، تهیه شده است. کتاب در سه بخش تنظیم شده است؛ در بخش اول نظریه‌های غالب در توسعه گردشگری، توسعه پایدار گردشگری، مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه گردشگری و جایگاه و اهمیت ارزیابی در فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت و ضرورت استفاده از شاخص‌ها در فرایند ارزیابی پرداخته شده است.

بخش دوم به فرایند تدوین و بسط شاخص‌ها، چارچوب‌های طبقه‌بندی شاخص‌ها، معیارهای انتخاب شاخص‌ها، نحوه بیان و

اندازه‌گیری شاخص‌ها و در نهایت روش‌های نمایش نتایج پایداری اختصاص یافته است.

و نهایتاً مجموعه‌ای از شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری که کاربرد آن‌ها در سطح جهانی متداول است، به تفکیک موضوع، نوع مقصدها و سایت‌های گردشگری در بخش سوم ارائه شده است تا در طرح‌های ارزیابی گردشگری مورد استفاده قرار گیرد.

در تدوین این کتاب از منابع مختلف و معتبر علمی و مورد تأیید سازمان‌های سطح جهانی به صورت گزینشی استفاده شده و با توجه به مسائل و گسترش گردشگری کشور به صورت یک کتاب راهنما و کاربردی ارائه شده است. این کتاب می‌تواند به عنوان یک منبع درسی و همچنین راهنما و دستورالعمل ارزیابی طرح‌های توسعه گردشگری مورد استفاده دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی گردشگری و همچنین برنامه‌ریزان، مدیران و کارشناسان برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری و سایر علاقمندان قرار گیرد.

از تمام بزرگواران و صاحب‌نظرانی که با سخاوت نظرات ارزشمند خود را برای رفع کاستی‌ها در ویرایش‌های بعدی در اختیار ما می‌گذارند تشکر می‌نمایم.

محمود ضیایی - عضو هیئت علمی

اردیبهشت ماه ۱۳۹۳